

Н. І. ЦІЦУАШВІЛІ. ЕТНОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА В УКРАЇНІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Стаття присвячена теоретико-методологічному аналізу перших спроб напрацювання теорії етнополітичної безпеки в Україні. Визначається актуальність проблематики шляхом з'ясування чинних загроз етнополітичній безпеці країни з боку сусідніх держав. Порівнюються визначення етнополітичної безпеки, запропоновані українськими науковцями. Аналізується українське законодавство з метою з'ясування можливості імплементації етнополітичної безпеки.

Ключові слова: етнополітична безпека, етнополітичні загрози, етнічність.

Статья посвящена теоретико-методологическому анализу первых попыток создания теории этнополитической безопасности в Украине. Определяется актуальность проблематики путем выяснения действующих угроз этнополитической безопасности страны со стороны соседних государств. Сравниваются определения этнополитической безопасности, предложенные украинскими исследователями. Анализируется украинское законодательство с целью выяснения возможности имплементации этнополитической безопасности.

Ключевые слова: этнополитическая безопасность, этнополитические угрозы, этничность.

The article is devoted to theoretical analysis of the first attempts to create the theory of ethnopolitical safety in Ukraine. The urgency of the problem is determined by means of nowadays threats to ethnopolitical safety from neighboring states. The definitions of ethnopolitical safety by Ukrainian researchers are compared. The Ukrainian law is analyzed in order to find the possibility to implementate ethnopolitical safety.

Key words: ethnopolitical safety, ethnopolitical threats, ethnicity.

Рівень розробки концепту етнополітичної безпеки в українській етнополітології невисокий. Зазвичай, дослідники розглядають проблематику, пов'язану з етнополітичною безпекою, вужче, концентруючись на вивченні окремих її аспектів (етнічні, етнополітичні конфлікти, міграційні процеси, зовнішньополітичні виклики за участю етнічного чиннику, етнонаціональна політика держави). Тим часом, не можна не погодитися з М. Вавринчуком, який зробив одну з перших в Україні спроб напрацювати теорію етнополітичної безпеки. Дослідник стверджує, що в галузі забезпечення національної безпеки накопичилося чимало теоретичних та практичних проблем етнічного характеру, від успішного розв'язання яких значною мірою залежить існування України як суверенної держави¹. Ця проблема актуальна не лише для України. За твердженням російського етнополітолога О. Тюканька, який вивчає етнополітичні процеси в Росії та їх вплив на національну безпеку країни, події останніх десяти років свідчать про активізацію та політизацію міжетнічних відносин на пострадянському просторі. Це обумовлено зростанням рівня етнічної самосвідомості, яке характеризується посиленням ролі етнічної специфіки в суспільстві, наслідками політичних та соціально-економічних перетворень у країнах колишнього СРСР, які тією або іншою мірою відображають інтереси різноманітних етносів².

Актуалізована етнічна свідомість етносів спонукає їх еліти до пошуку адекватних механізмів захисту своїх прав, культури та інтересів. В більшості випадків,

обраний ними інструментарій не збігається з принципами збереження територіальної цілісності держав, міжнародної згоди та запобігання міжетнічним конфліктам, на яких базується етнопатріотична політика держави. Відмова задовольнити вимоги національних та етнічних меншин або протидія їм ще більше підігриває процеси політизації етнічності та радикалізації позицій еліт³. Цей процес безпосередньо загрожує етнополітичній безпеці країни, оскільки загрожує її державності, суверенітету, територіальній цілісності, миру та згоді в ній під дією політизованого етнічного чинника.

Під час етнічної мобілізації політичні еліти не лише підтримують постійний інтерес до етнічної належності у представників меншини. Вони звертаються за допомогою до країн, де становлять більшість, вимагаючи захисту своїх прав, у тому числі методами політичного тиску або силовими методами. Таким чином міжетнічні конфлікти переходять у категорію етнополітичних. Наскільки загрожують етнополітичній безпеці етнополітичні конфлікти – питання поза дискусією в етнополітичній науці. Подібні конфлікти переростали у справжні війни, залученими в які були не лише учасники конфлікту, але й інші країни регіону, не кажучи вже про міжнародних акторів. На тлі міжетнічних конфліктів пострадянського простору етнополітичні конфлікти стали типовим явищем: в них беруть участь не лише етноси, а й держави. Як стверджує український дослідник А. Кіссе, класифікація подібних конфліктів ускладнюється тим, що їх неможливо віднести до так званих чистих видів. Нашарування причин та чинників (етнічних, економічних, соціально-економічних) надзвичайно ускладнює їх вирішення⁴.

Ця проблема як ніколи актуальна і для України. Загалом можна стверджувати, що етнопатріотичній політиці України вдалося гармонізувати взаємодію етносів на своїй території. Однак цього не досить, щоб запобігти участі країни у етнополітичних конфліктах. Наприклад, Україні неофіційно намагаються висловлювати етнотериторіальні претензії дві сусідні держави – Росія та Румунія, що загрожує етнополітичній безпеці України. Вивчення етнотериторіальних та етнополітичних претензій Румунії підтверджує наявність об'єктивних загроз територіальній цілісності України та міжетнічній згоді в ній. Не приховуючи своїх намірів щодо Південної Бессарабії та Північної Буковини, румунська влада намагається домогтися лояльності жителів цих регіонів, інтегруючи їх в економічному і культурному сенсі, а потім і політично. Їм надаються особливі преференції, на зразок спрощеної процедури здобуття громадянства.

Таким чином, Україна межує щонайменше з двома імперськи налаштованими державами, які не приховують своїх прагнень до розширення кордонів. Особливо часом посилювали територіальні претензії до України Румунія. В 2009 вона виграла суд, рішенням якого Україна втратила 79% шельфу о. Зміїний, багатого на енергетичні поклади. Румунський президент не приховував гордості з приводу того, що «залишає румунам більшу Румунію, ніж отримав»⁵. Сусідня країна не проти продовжити розширення за рахунок української території. Тепер вона претендує на український о. Майкан на Дунаї, мотивуючи це тим, що фарватер річки в цьому районі змінився.

Комуністична партія України у відповідь закликала негайно розглянути територіальні претензії Румунії на РНБО та провести парламентські слухання з цього питання в екстремому порядку. На думку лідера партії, «якщо сьогодні ми не дамо рішучу відсіч, то незабаром можемо отримати аналогічні територіальні претензії, від Польщі, Словаччини, Угорщини»⁶. П.Симоненко закликав парламент прийняти

закон про основи зовнішньої та внутрішньої політики, а також інші закони, які стосуються питань національної безпеки, зокрема закріплення нейтрального статусу України та одержання міжнародних гарантій безпеки і непорушності українських кордонів. Міністр закордонних справ назвав румунські претензії безпідставними. Цим і обмежилася реакція влади на територіальні претензії.

Росія, яка також висуває етнотериторіальні претензії до України, діє за схожою схемою, надаючи російське громадянство жителям регіону, територіальну належність якого ставить під сумнів. Вона апелює до етнічного фактору (лінгвістичної, етнічної спорідненості) як до підстави здійснення політичного тиску. Саме етнічна спорідненість російського та українського народів слугує виправданням стурбованості політичним курсом України та підставою втручання у справи суверенної держави. Враховуючи задекларований російським президентом після російсько-грузинської війни принцип захисту життя і гідності російських громадян, «де б вони не перебували», ігнорувати цю загрозу не слід. Наразі російська меншина, відповідно до перепису 2001 року – найбільша національна меншина в Україні. Бажання захистити її інтереси у випадку приходу до влади неоялнійної до Росії політичної еліти може коштувати Україні територіальної цілісності. Органи влади, відповідальні за її забезпечення у широкому контексті національної безпеки країни, обирають позицію уникнення та замовчування загроз. Це заохочує нетолерантну, експансіоналістськи зорієнтовану зовнішню етнонаціональну політику обох сусідів.

Проблема забезпечення етнополітичної безпеки стоїть як ніколи гостро на порядку денному етнонаціональної політики України. Як у теоретичному, так і у практичному сенсі. Має рацію український етнополітолог М.Вавринчук, стверджуючи, що в українській етнополітології, поняття етнополітичної безпеки поки що не напрацьоване у повному теоретичному розумінні, незважаючи на його актуальність⁷. Однак перші спроби та перші кроки вже зроблені окремими дослідниками. Зокрема, Ю. Косьмій, вивчаючи безпековий аспект етнополітичних відносин, пропонує декілька проектів визначень етнополітичної безпеки як: 1) стану етнополітичної сфери людського буття, який характеризується стабільністю, здатністю знаходити оптимальні відповіді на виклики часу, адекватно реагувати на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, котрі викликають міжетнічну напруженість, загрожують національній злагоді та єдності, територіальній цілісності та самому існуванню поліетнічного суспільства та держави; 2) стану захищеності етнонаціональних утворень у державі, нації в цілому та особистості (незалежно від етнічної ідентифікації) від внутрішніх і зовнішніх загроз у вигляді геноциду, ксенофобії, насильницької асиміляції. Основні складові етнополітичної безпеки: демографічна, культурна, мовна, політична, соціальна, екологічна, економічна, ресурсна, енергетична, інформаційна, військова⁸.

Останнє визначення вперше запропонував Ю. Калиновський у своєму дисертаційному дослідженні під назвою «Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення»⁹. Ю. Косьмій робить висновок, що у обох визначеннях етнополітична безпека передбачає ступінь (міру, рівень) захищеності етнонаціональних утворень у державі. Дослідник зазначає, що основу етнополітичної безпеки України становлять збереження етнонаціональної єдності, захист прав і свобод етнонаціональних утворень. Однак, недоліком запропонованого підходу є те, що автор не визначає власний категоріальний апарат, тому читачам статті до кінця не розуміло, що ж саме мається на увазі під терміном «етнонаціональні

утворення».

Власне, дослідник робить помилку, проти якої ж сам застерігає. Наприклад, зазначає, що для того, щоб протидіяти будь-якій загрозі етнополітичній безпеці, необхідно насамперед розробити відповідні механізми для підвищення ефективності наявних структур безпеки та оборони, а саме систему етнополітичної безпеки України. Її пропонується визначити як організоване державою функціонування політичних інститутів та етнонаціональних спільнот відповідно до чинного законодавства з метою досягнення якомога вищого ступеню захисту прав і свобод етнонаціональних утворень та можливості їх розвитку від факторів, що можуть загрожувати національній згоді, територіальній цілісності та самому існуванню поліетнічного суспільства чи держави¹⁰. Це, за його словами, вимагає відповідних наукових обґрунтувань, оцінки ризиків для власної безпеки, прогнозування можливих негативних наслідків реалізації етнонаціональної політики. При цьому Ю. Косьмій покликається на відсутність відповідного науково-методичного апарату системних досліджень етнополітичних процесів тощо.

Це черговий раз вказує на одну з головних проблем, в тому числі вітчизняної етнополітології – невизначеність категоріального апарату. І не лише такого малодослідженого явища як етнополітична безпека. Наприклад, досі немає узгодженої позиції, які етноспільноти вважати етнічними, які національними меншинами, а які корінними народами. Невизначеність понятійного апарату гальмує законодавче напрацювання основ етнонаціональної політики та вирішення багатьох питань етнонаціональної сфери. Тому, розробляючи теорію етнонаціональної безпеки, в першу чергу потрібно запропонувати чітко визначений категоріальний апарат, який фігуруватиме у ній.

Звернімося до спроби визначення етнополітичної безпеки іншим етнополітологом, М. Вавринчуком. Дослідник визначає етнополітичну безпеку як «захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та ззовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи, незалежно від її етнічного походження і рівня розвитку суспільства і держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етноспільнот»¹¹. Як ми бачимо визначення М. Вавринчука перегукується з визначенням Ю. Калиновського з єдиною принциповою відмінністю. Це всім відома в етнополітології дилема колективних та індивідуальних прав. Ю. Калиновський визначає етнополітичну безпеку як стан захищеності етнонаціональних утворень у державі, нації в цілому, тобто колективних спільнот.

Тоді як М. Вавринчук стоїть на позиціях захисту індивідуальних прав, пропонуючи визначати етнополітичну безпеку як захищеність особи як представника етносу. Однак згодом дослідник намагається знайти компроміс між індивідуальною та колективною складовою, стверджуючи, що «виокремлення етнополітичної безпеки викликане необхідністю забезпечення прав і свобод людини, родини та етнічної спільноти, зміцнення національної єдності та злагоди поліетнічного суспільства, забезпечення територіальної цілісності країни, стримування відцентрових та дезінтеграційних тенденцій, запобігання загостренню етнополітичних конфліктів»¹².

Виявлена нами суперечність вказує на те, наскільки ще сирою, недопрацьованою є теорія етнополітичної безпеки. Її ще навіть не можна назвати теорією, це лише перші теоретичні спроби напрацювання, так звані проекти наукової теорії. Про це свідчить також виокремлення вищезгаданим дослідником окрім індивідуальних та колективних об'єктів, ще й соціальної категорії – родини. Сімейна інсти-

туція не фігурує в теорії етнополітології, і її поява в контексті етнополітичної безпеки є недоцільною. Однак применшувати значення цих перших вітчизняних теоретичних спроб зі створення теоретико-методологічних засад етнополітичної безпеки не слід. У наступних працях цих або інших дослідників теорія коригуватиметься, все непотрібне відсіюватиметься, залишаться лише ті системні елементи, які насправді функціонують в системі етнополітичної безпеки. Етнополітичні реалії підтверджують необхідність розробки такої теорії. Відсутність поняття у науці обумовлює його відсутність і в практиці етнополітичної політики.

Так, ні українським законодавством, ні законодавством будь-якої іншої пострадянської країни не передбачене поняття етнополітичної безпеки. Однак її складові згадуються у Законі України «Про основи національної безпеки України». Зокрема у ст.7 документу серед загроз національній безпеці України, зустрічаємо типові загрози етнополітичній безпеці як складовій національної безпеки України. Серед них: у зовнішньополітичній сфері: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України.

У сфері державної безпеки: загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

У воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України: нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України¹³.

Незважаючи на те, що загрози національній безпеці за участю етнічного фактора та інших держав, які зазвичай його використовують для легітимації втручання у справи інших країн, іншими словами загрози етнополітичній безпеці країни, не систематизовані у Законі України «Про основи національної безпеки України», держава та її органи влади – суб'єкти забезпечення національної безпеки, покликані їх нейтралізувати. Водночас українське законодавство не готове дати відповідь на вищезгадані виклики етнополітичній безпеці, в ньому безліч прогалин.

Категорія «етнополітичної безпеки» фігурує в Україні лише в спорадичних етнополітичних студіях, а не на рівні практичної етнополітичної політики. При чому рівень розробки проблеми низький насамперед тому, що це лише окремі наукові розвідки теми. У зв'язку з цим ми спостерігаємо відсутність єдиної позиції у визначенні етнополітичної безпеки у різних дослідників. Кожен окремо намагається з нуля запропонувати визначення та напрацювати категоріальний апарат, не спираючись на попередні розробки. Як результат – в українській етнополітології поки що не спостерігається ґрунтовного наукового осмислення явища. Це негативно позначається на практиці регулювання етнополітичної сфери з боку держави. У зв'язку з цим загрози етнополітичній безпеці найчастіше не знаходять відповіді.

1. *Вавринчук М.* Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: Монографія. – К.: Правова єдність, 2009 – С. 5. 2.

Тюканько А.О. Этнополитические процессы в России и их влияние на национальную безопасность: Автореф. ... канд. полит. наук. – С. 8. **3.** Вітман К. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: Монографія. – К.: Логос, 2007. – С. 44. **4.** Кіссе А. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: Монографія. – К.: Логос, 2006. – С. 24. **5.** Бухарест ищет пути возврата к «Великой Румынии» // Экономические известия. – 2009. – № 74(1072). – 29 апреля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eizvestia.com/state/full/39891>. **6.** П. Симоненко предлагает экстренно провести парламентские слушания по поводу о. Майкан // РБК. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rbc.ua/rus/news-line/show/p_simonenko_predlagaet_15042010. **7.** Вавринчук М. Цит. праця. – С. 8. **8.** Косьмій Ю. Безпечивий аспект етнополітичних відносин: український вимір // Україна-НАТО: регіональний вимір: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, (Львів, 6 грудня 2008 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patoua.org/news.php?nid=29>. **9.** Калиновський Ю.Ю. Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Х., 1999. – С. 6. **10.** Косьмій Ю. Цит. праця. **11.** Вавринчук М. Цит. праця. – С. 8. **12.** Там само. **13.** Закон України «Про основи національної безпеки України» // ВВР України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.